

LAİKLİK KAVRAMININ KRONOLOJİK EVRİMİ

Erdal GİŞİ*

Özet

Martin Luther'in ateşlediği fitilin günümüzde de devam eden en temel tartışma konularından birisi hiç şüphe yoktur ki laiklik konusudur. Özellikle dinin küresel politikadaki ağırlığının ve etkisinin soğuk savaş sonrasında giderek artması laiklik tartışmalarının da merkeze oturtulmasında önemli bir etken olmuştur. Dinle arasına mesafe koyan Avrupa'nın teknolojik alan başta olmak üzere hızlı ilerleyişi ve buna mukabil dini söylem ve motifleri günlük siyasal zeminin vazgeçilmezi haline getiren Ortadoğu ülkelerinin geri kalmışlığı laiklik konusundaki tartışmaların neredeyse yegâne malzemesi haline gelmiştir. Bundan dolayıdır ki ilk başlarda felsefecilerin tartışma konusu olan laiklik gelinen nokta itibariyle siyaset bilimciler, sosyologlar, hukukçular ve tarihçiler tarafından artık ele alınan bir konu olmuştur. Konunun alıcılarının çokluğu haliyle farklı bakış açılarının ve değerlendirmelerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu farklı bakış açılarından birisi de laikliğin "*pasif ve dışlayıcı laiklik*" olarak iki ana kategoride tasnif edilmesidir. Bu çalışmada laiklik kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu kronolojik evrim ele alınarak; pasif ve dışlayıcı laiklik kavramları açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Sekülerleşme, Pasif Laiklik, Dışlayıcı Laiklik

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Öğretim Üyesi

1.KAVRAM OLARAK LAİKLİK

1.1.Kavram Olarak Laiklik

Laiklik kelimesinin etimolojik olarak geçmişi irdelendiğinde ortaya çıkan ortak görüşe göre bu kavram Fransızca *laïc* kelimesinden türetilerek Türkçeye girmiştir¹. Fransızcadan Türkçeye giren laiklik kelimesinin Fransızcaya ise Latineden girdiği kabul edilmektedir². Laiklik kelimesi eski Yunanca’ da “laikhos” biçiminde geçmekte olup; toplum, topluluk, halk ile ilgili olan gibi anlamları içermektedir. Latince karşılığı “laicus” olup anlamı yine değişmemiştir. Sözcüğün yalın biçimi ise yine Yunanca “laos”tur, o da toplum, topluluk, özellikle halk karşılığı anlamına gelmektedir. Sözcüğün kökeninde, anlam ağırlığı “halk” denen, büyük çoğunlukla ilgili bir içerik vardır, böylece “laikhos\laixos” halkla, toplumla ilgili işler, onlarla bağlantılı olan anlamlarına gelmektedir³. Berkes⁴ kelimelerin Hristiyanlık döneminde “clericus” yani din adamları dışında olan kişiler için kullanıldığına belirtmektedir. Berkes’in bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere asıl orijinal kullanımında laikliğin din veya din adamları ile ilgili bir kullanımı söz konusu değildir. Tam tersine din adamları veya din dışında kalan bireyleri veya olayları ifade etmek için kullanılan bir kavram olmuştur tarih boyunca. Konuya biraz daha detay getirip aydınlatan Pena ise Laik kelimesinin söz konusu dönemde sadece iki farklı toplumsal grubu ayırt etmek için kullanıldığını ve laik olanların sınıfsal açıdan herhangi bir ayrıcalığının da olmadığını belirtmektedirler. Çünkü “laik kişi, halkın bir üyesidir; diğer kişilerin ne üstünde ne de altında bir yere sahiptir. Başka bir ifadeyle, ne vicdanları denetleyen bir kişi rolünü üstlenebilir; ne de neye inanılıp neye inanılmayacağını söyleme ve emretme yetkisine sahiptir. Zamanla “laik” sıfatına, salt gerçek kişileri değil, aynı zamanda ilke, kurum, kural ve tüzel kişileri nitelendirmekte de yer verilmiş; böylece bu kelime, “ruhani olmayan kimse,

¹ Gözler, K. (2010). Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 10. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları, s. 64;

Fırlı, E. R. (2010). İslam Laiklik ve Türk Laikliğindeki Uygulamalar. Ankara: Berikan Yayınevi, s. 8;

Berkes, N. (2011). Türkiye’de Çağdaşlaşma. Ahmet Kuyaş (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.17.

² Aydın, H.(2010). Aydınlanma’nın Ana Kucağında Laiklik ve Atatürkçülük. Bursa: Emin Yayınları, s. 251.

³ Eyuboğlu, İ.Z. (1994). Atatürk Devrimleri Işığında LAİKLİK. İstanbul: Say Yayınları s.23.

⁴ Ruiz, H. P. (2007), Laiklik Nedir, çev: Ümran Derkunt, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları, s.21.

dini olmayan şey, fikir, müessese, sistem, prensip” anlamını kazanmıştır⁵. Oysaki bugün gelinen noktada laiklik dini olanla olmayanı ayırt etmek için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Ozankaya⁶ ise laiklik kelimesinin Türk Dili’nde yerleşmesinin önüne geçmek için Ziya Gökalp’in “ladini”, Ahmet İzzet Paşa’nın “laruhbani”, Ubeydullah Efendi’nin ise “iş hükümeti” kelimelerinin kullanılmasını önerdiklerini belirtmektedir.

Burada kısaca da olsa laiklikle aynı anlamda kullanılan “seküler(secular)” kelimesinden de bahsetmek gerekmektedir. Seküler kelimesi Oxford Dictionary’de⁷ dinle ilgisi olmayan, dini insanlardan ziyade normal(halktan) insanlarla yaşayan bireyler anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram daha çok Katolik inancına muhalefeti ve eleştirileriyle ön plana çıkan Protestanlığın etkin olduğu (Almanya, İngiltere gibi) ülkelerde kullanılmakta olup; daha çok toplumsal yaşamda dini etkinin azalmasına vurgu yapmaktadır. Pehlivan’ın⁸ ifadeleriyle; sekülerliğin özünde “dinin sosyal yapıdaki otorite ve geçerliliğini yitirmesi, doğaüstü olayların tabii ve dünyevi olaylarmış gibi algılanması, insan aklının dini ve metafizik bağlardan kurtarılması ve dinin bir vicdan meselesi haline gelmesi” anlamı mevcuttur.

Aslında kökenleri itibariyle ayrı köklerden gelmiş olsa da bu iki kavram (laiklik ile sekülerlik); bugün toplum hayatında işlerlik kazanan anlamları vasıtasıyla aynı anlamda kullanılabilirler. Fakat yine de nitelik farkından dolayı aynı anlama gelecek kullanımda daha temkinli olmak ve özellikle İngilizce çevirilerde derece farkını ve toplumsal, dini ve siyasal yaşamın kendine has anlamlarını ve değişim yapılarını göz önünde bulundurmamak gerekir. İki kavram arasında eğer ille de bir ayırım yapılacaksa; farklı tarihsel süreçlerden hareketle sekülerizmin doğrudan toplumun yaşam biçimini ilgilendiren sosyal, kültürel hayatı ilgilendiren sosyolojik yapıda olduğunu, laikliğin ise devletin yönetmede dini tarafsızlığını içerdiğinden siyasal yapıya vurgu yaptığını ve siyasal yapıyla beraber daha çok hukukla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan sekülerizmin toplum yaşamını kapsamından ötürü sosyolojik olarak laiklikten daha geniş anlam yapısında olduğu söylenebilir.

⁵ Başgil, A.F. (1996).Din ve Laiklik. *İstanbul: Yağmur Yayınları*, s. 163; Oğuz, B.(2006). Tarihi Gelişimiyle Dünyada ve Türkiye’de Laiklik. *İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları*, s. 9.

⁶ Ozankaya, Ö. (1993). Türkiye’de Laiklik: Atatürk Devrimlerinin Temeli. *İstanbul: Cem Yayınevi*, s.80.

⁷ <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/secular>

⁸ Pehlivan,age,s.20.

Kılıçbay⁹, laik(lik) ile seküler kelimelerinin anlamsal yapılarının nihai noktada buluşmalarından ötürü yine eşanlamlı olduklarını söylemektedir. Ona göre; “laiklik en azından kavramın başlangıcı itibariyle, insanların kiliseye veya daha doğru bir ifadeyle, din alanına mensup olup olmamalarına göre bir ayırım olmaktadır. Zaten laiklikle eşanlamlı olan *seculaire* (secular) kelimesi Latincenin *saeculum* (yüzyıl) teriminden türeyen *secularis*’inden gelmektedir ve yüzyıla ait olma anlamını taşımaktadır. ‘Yüzyıla ait olmanın’ şifresi çözülünce, karşımıza bu dünyaya ait olma, dünyayı yaşama anlamları çıkmaktadır”. Kili’ye¹⁰ göre ise bu dünyayı yaşamak ve kendini bu çağa uyarlamaya çalışmak da aynı şekilde karşımıza çağdaşlaşma kavramını ya da sürecini ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç, yeni olanın geleneğin yerine geçmesi anlamına gelmektedir. Çünkü “çağdaşlaşma hareketi, değişimin önü alınmaz bir parçası olarak geleneksel toplumun güçten düşmesini sağlar”. Bu açıdan gerek laiklik gerekse sekülerlik çağdaşlıkla doğrudan ilintili olan kavramlar ya da süreçlerdir.

Laiklik ile sekülerlik arasındaki ilişkiye felsefi açıdan yaklaşan Kuçuradi de bu iki kavramın birbirini tamamladıklarını söylemektedir. Kuçuradi¹¹ bu düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

“laiklik ile sekülerizm, aynı fikrin birbirini tamamlayan iki yüzü olmuştur: Laiklik bir devletin örgütlenmesini ve işleyişini, nelerin belirlenmemesi gerektiğini; sekülerizm ise nelerin belirlenmesi gerektiğini söylüyor: ‘çağın’ felsefi düşüncesinin oluşturduğu fikirler, ortaya koyduğu bilgiler. Konuya biraz daha geniş zaman boyutunda bakıldığında, bunlar, Kant’ın anladığı anlamda aydınlanmanın ürünü olan veya aydınlanmanın ön plana getirdiği fikirlerdir. İşte burada, laikliğin, kurumları çağdaşlaştırmanın nasıl ön koşulu olduğunu; laiklik olmadan çağdaşlaşmanın neden gerçekleşemeyeceğini görebiliyoruz”.

Laiklik kelimesinin Türkiye’de kesin olarak ne zaman ve kimin tarafından kullanıldığı bilinmemekle beraber, özellikle Tanzimat döneminde laiklik kelimesini kullanan ve savunan düşünürlerden hareketle kavramın öncüleri hakkında fikir sahibi olunduğunu ifade eden Berkes¹² şunları söylemektedir:

⁹ Kılıçbay, M. Ali, (1994). Laikliği ya da Bu Dünyayı Yaşayabilmek. *Cogito Dergisi*, sayı:1, yaz 94, s.16-17.

¹⁰ Kili, S. (2003). Atatürk Devrimi, -Bir Çağdaşlaşma Modeli-. *İstanbul: İş Bankası yay.*, s.138.

¹¹ Kuçuradi, İ. (2001). Laiklik ve İnsan Hakları, Laiklik ve Demokrasi, Der:İ. Kaboğlu. *Ankara: İmge yay.*,s.18.

¹² Berkes,age,s.18.

“Türkiye’de laiklik teriminden önce asrılık biçiminde bir sözcük kullanılıyordu. Bu sözcük secularism sözcüğünün kapsadığı anlamı taşırda, Cumhuriyet döneminden önceki dönemde ‘çağa uymak’ ya da ‘onun gereklerine uyacak biçimde değişmek’ anlamı, dincilerin elinde kötü bir kavram durumuna getirilmişti. ‘Asrılık’, züppelik, köksüzlük, yüzeysellik, dinsizlik anlamlarına gelmeye başladı. Terimi “muasırlaşmak” biçiminde kullanan Gökalp, belki de bu talihsiz anlamlardan, anlamı hiç bilinmeyen bir sözcük bularak kurtulmaya başladı; Arapça sözcüklerden o zamana dek kimsenin duymadığı, bilmediği bir sözcük bulup çıkardı. ‘Zenim’ biçimindeki bu sözcük, Gökalp’in kendi yazılarında bile tutunmadı, kendisi ‘muasırlaşmak’ terimini sonuna değin kullandı”.

1.2.Tanım Olarak Laiklik

Günümüzün en basit, popüler ve yaygın laiklik tanımlaması “din ile devlet işlerinin ayrılması” şeklinde ifade edilen tanımlamadır¹³. Bu tanıma benzer nitelikte olan, fakat kavramı tek yönlü ele alan bir başka tanımlamaya göre ise laiklik, din işlerinin devlet işlerine karışmaması ilkesidir¹⁴. Literatürdeki bir diğer laiklik tanımı ise, devlet ve dünya işlerinde dinin hiçbir tesirinin bulunmaması şeklindeki tanımdır. Narlı ise laikliği, siyasal ve toplumsal sistemin din ve devlet ayrılığı ilkesine dayanması anlayışı olarak tarif etmiştir¹⁵. Bu alandaki bir diğer tanımlamaya göre ise laiklik, dünya hayatını devlet halinde yaşamada izlenecek dünyacı kuralların dayanacağı esas demektir¹⁶. Kavramı detaylı bir biçimde ele alan bir tanımlamaya göre laiklik, din ile devletin birbirinden ayrılması ve devletin din, dinin de devlet işlerine karışmaması; ülkede mevcut ve herkesçe bilinen din ve mezheplere karşı devletin tarafsız bir vaziyet alması, bunlardan hiçbirisine, diğeri aleyhine, özel olarak ayrıcalık tanımamasıdır. Buna mukabil, dinin de devlete karşı, -niski de olsa- bir özerklik içinde, ahlaki ve manevi hayatı tanzim ederek hüküm sürmesidir¹⁷.

2.Laikliğin Yayılması ve Laiklik Modelleri Olarak Laisizm, Pasif ve Dışlayıcı Laiklik

Öncelikle şunu belirtmek gerekmektedir ki Batılı toplumlarda din-devlet ilişkileri her ülkede aynı mahiyette değildir. Çağdaş Batı toplumlarına egemen olan “devlet ve kilise ayrılığı” ilkesi, başka bir ifadeyle laiklik kurumu, bu toplumların birbirinden farklı tarihsel

¹³ Altındal, A. (2007). Laiklik: Enigma’ya Dönüşen Paradigma. *İstanbul: Alfa Yayınları*, s. 5; Cangızbay, K.(2006). Çok-hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi. Ankara: *Liberte Yayınları*, s. 63.

¹⁴ Yılmaz, E.(1982). Hukuk Sözlüğü. Ankara: *Yorum Matbaacılık Yayıncılık*, s. 289

¹⁵ Narlı, N. (1994). Türkiye’de Laikliğin Konumu. *Cogito*, Sayı: 1, *Yapı Kredi Yayınları*, s. 23.

¹⁶ Esen, B.N.(1968). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: *Ayyıldız Matbaası*, s. 80.

¹⁷ Başgil,age,s.173.

deneyim çizgisi içerisinde ve de değişik sosyal, siyasi, hukuki, ekonomik ve kültürel şartlarının bir ürünü olarak şekillenmiştir. Neticede, dünyevi iktidarı temsil eden devlet ile uhrevi iktidarı temsil eden kilise arasındaki denge, her devlette farklı şekilde oluşmuştur¹⁸.

Din ve devlet ayrışması bağlamında üç farklı modelin varlığı söz konusudur: Bunlar; *laisizm*, *dışlayıcı laiklik* ve *pasif laiklik*dir. Dışlayıcı laiklik, dini, kamusal alandan bütünüyle çıkarmak ve onu salt özel alanla sınırlamak için, devletin dışlayıcı bir tavır takınması gerektiğini savunan laiklik modelidir¹⁹. Dışlayıcı laiklik modelinin tipik örneğini 1875-1905 dönemindeki Fransa teşkil etmektedir²⁰. 1789 Devrimi'yle siyasi, sosyal ve hukuki yönden büyük bir değişim yaşayan bu Kıta Avrupası ülkesinde, din-devlet ilişkileri de bu değişimden payını almıştır. Bu devrimin dayandığı temel ilkeler olan “özgürlük” ve “eşitlik” kavramları, 26 Ağustos 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'yle somutlaşmış; bu belgeyle, din ve vicdan özgürlüğünün tanındığı resmen ilan edilmiştir²¹. Fransız Devrimi'nin ertesinde ise devrimciler Kilise'yi hedef almış; bu doğrultuda yüzlerce rahip öldürülmüş, Kilise'ye ait olan mülkler kamulaştırılmış, dini tatiller kaldırılmış, kilise çanlarının çalınması ve kamuya açık yerlerde haç bulunması yasaklanmış, dini kökenli yer ve cadde adları değiştirilmiş, Gregoryen Takvimi uygulaması terk edilerek, Fransız Cumhuriyet Takvimi kullanılmaya başlanmış, Kilise'nin vergi toplama yetkisi elinden alınmış, din adamları devlete bağlılık yemini etmeye ve “maaşlı memuriyet” statüsünü kabule zorlanmışlardır²². Fransa açısından 1789'dan 1801'e kadarki süreç *laisizm*dir. 1801'de ise, Papalıkla devlet arasında -1905'e değin yürürlükte kalacak olan- konkordato yapılmış; bu konkordato uyarınca, Kilise'nin bünyesindeki atama, aylık, din öğretimi gibi hususlar sıkı bir devlet vesayetine tabi tutulmuştur. Görüldüğü üzere, bu konkordato *dışlayıcı laik* bir düzeni öngörmüştür, zira din teşkilatı ve dini faaliyetler üzerinde sıkı bir devlet kontrolü getirilmiş; Katolik kurumlar kendi haline bırakılmamış ve devlete bağlanmıştır. Ancak 1850'den 1875'e kadarki süreçte Katolik Kilisesi yeniden güç kazanmıştır. 1875'ten 1905'e gelinirken *dışlayıcı laiklik* tekrar egemen olmuş; bu bağlamda Jules Ferry'nin uyguladığı laikleştirici reform paketiyle, *devlet okulları ücretsiz hale getirilmiş, ilköğretim zorunlu tutulmuş, resmi*

¹⁸ Kuru,Ahmet.(2011). Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, İstanbul: *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, s.97.

¹⁹ Kuru,age,s.14.

²⁰ Kuru,age,s.145.

²¹ Tanilli,S.(2009).Uygurluk Tarihi. *İstanbul: Cumhuriyet Kitapları*, s.111.

²² Kaya, S. “Laiklik”, <http://derinsular.com/pdf/laiklik.pdf>, s. 4.

okullardaki din dersleri kaldırılarak yerine ahlak bilgisi dersi konulmuştur²³. Din üzerinde sıkı bir devlet güdümünün yaşandığı bu dönemdeki laiklik anlayışı, denetleyici, vesayetçi, jakoben, devrimci, seçkinci, cumhuriyetçi ve radikal karakterdedir. 1905’te çıkarılan yasayla, Fransa’da din ve devlet kesin hatlarla birbirinden ayrılmış; devlet, din hizmetlerini finanse etmekten çekilmiş ve bu alanı dini derneklere terk etmiştir. Fransız Anayasası’nda, devletin niteliğini belirten “laik” ibaresine ise, ancak 1946’dan itibaren yer verilmiştir²⁴.

Daha ziyade Anglosakson kültürünün ve Protestan sekülerleşmesinin ürünü²⁵ olan *pasif laiklik* anlayışı ise, dışlayıcı laiklik modeline nazaran daha ılımlı olan, dini faaliyetlere geniş serbesti alanı sağlayan, dini simge ve uygulamaların kamusal alanda tezahürüne imkân tanıyan²⁶, özgürlükçü laiklik modelidir. Bu modelde, devlet ve din ilişkileri anlaşma ve barış zemininde düzenlenmiştir²⁷. Milli kiliselerin 15. yüzyıldan itibaren doğuşuyla birlikte, devlet katında kilisenin ve dini alanın özerkliği ilkesi kabul görmüştür²⁸. İngiltere, ABD, Almanya gibi ülkelerde evrimci, liberal, reformist ve bireyci bir laiklik tarzı benimsenmiştir²⁹. Devlet, bu ülkelerde dini inanç ve müesseselerle çatışmaya değil, uzlaşmaya yönelik bir politika sergilemiştir³⁰. Bu çerçevede ABD’deki anlayıştan bahsedecek olursak, örneğin ABD Federal Yüksek Mahkemesi üyesi bir hâkim, laikliği: “Hiçbir makamın, politikada, milliyetçilikte, dinde ya da düşünce ile ilgili herhangi bir alanda, tek doğrunun ne olduğunu buyurma yetkisine sahip olmamasıdır.” şeklinde

²³ Kuru,age,s.144.

²⁴ Yazıcıoğlu, H.(1993). Bir Din Politikası Laiklik. *İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*, s. 147

²⁵ HOCAOĞLU, D.(1985). Laisizm’den Milli Sekülerizm’e: Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi. *Ankara: Selçuk Yayınları*,s.119.

²⁶ Kuru,age,s.14.

²⁷ TANÖR, B.(2001). Laiklik, Cumhuriyet ve Demokrasi”, İbrahim Ö. Kaboğlu (der.), Laiklik ve Demokrasi, *Ankara: İmge Kitabevi Yayınları*,s.96.

²⁸ SEZEN, Y.(1993). Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı. *İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*,s.21.

²⁹ Tanör,age,s.96.

³⁰ Küçük, T. A.(2011). Laikliğe İlişkin Tartışmalar ve İki Laiklik Modeli, Hasan Yücel Başdemir (ed.), Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik. *Ankara: Liberte Yayınları*, s. 73.

tanımlamıştır³¹. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, pasif laikliğe -dışlayıcı laiklikteki tekçi, seçkin ve devletçi anlayışın aksine *çoğulculuk* unsuru hâkim olmuştur³².

Öte yandan, ABD Anayasası'ndaki laiklikle ilgili hüküm, pasif laikliğe özgü liberal anlayışın bir ürünüdür³³. ABD Anayasası'nın Ek 1. maddesi, devletin din tesisi ile ilgili yasal düzenleme yapamayacağını ve dinin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini yasaklayamayacağını hükme bağlamıştır³⁴. Böylelikle dinin ve dindar vatandaşların, devletin keyfi tutumundan korunması amaçlanmıştır³⁵.

Yine ABD örneğinden hareket edildiğinde, liberal laiklik anlayışının bir diğer göstergesi olarak, dinin kamusal alanda dışavurumuna izin verilmiş, bu sayede *kamusal alanda dini simge ve söylemler sıkça kullanılagelmiştir*³⁶. Mesela “Güvenimiz Tanrı'yadır.” İbaresini banknotların üzerinde yer almış³⁷, “Tanrı Amerika'yı korusun.” sözü ise birçok politikacı tarafından tekrar edilmiştir³⁸.

Keza, *din adamlarının devlet işlerine karışmaması ya da kamu görevi üstlenememesi* gibi bir yasak, ABD açısından söz konusu olmamıştır. Öyle ki, Amerikan yasaları, bir kimsenin, aynı zamanda hem rahiplik görevini, hem de belediye başkanlığı görevini yürütebilmesini mümkün görmüştür³⁹.

³¹ Çağlar, B.(1994). Türkiye’de Laikliğin ‘Büyük Problem’i Laiklik ve Farklı Anlamları Üzerine. *Cogito, Sayı: 1, Yapı Kredi Yayınları*, s. 117.

³² Bockel, A. (2001). Laiklik ve Anayasa, İbrahim Ö. Kaboğlu (der.), Laiklik ve Demokrasi. *Ankara: İmge Kitabevi Yayınları*,s. 52-54.

³³ Kuru,age,s.83-84.

³⁴ Erdoğan, M.(2000). Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji. *Ankara: Liberte Yayınları*,s. 307.

³⁵ Erdoğan,age,s.307.

³⁶ Başdemir, H.Y.(2011). Milli Laiklik ve Din Özgürlüğü: Türkiye’de Laikliğin Kurumsallaşmasının Önündeki Engeller, Hasan Yücel Başdemir (ed.), Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik. *Ankara: Liberte Yayınları*,s. 100.

³⁷ Tanilli,age.

³⁸ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/105859.asp#BODY>

³⁹ Safa, P.(1999). Objektif:4 Din İnkılap İrtica. *İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.*,s. 153.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihsel sürece bakıldığında İlk Çağ ve Orta Çağ’da kurulan devletlerde “din” ve “devlet” kurumlarının birbirleriyle bütünleştikleri görülmektedir. Bu bütünlüğe aykırı ilk gelişme Batı dünyasında ortaya çıkmıştır. Gerek Rönesans ve Reform hareketleri, gerek İslam dünyasının Hıristiyan dünyası karşısındaki üstünlüğü ve gerekse çeşitli felsefi ekoller, Hıristiyanlığı iç hesaplaşmaya sürüklemiştir.

Laiklik ilkesi, işte bu iç hesaplaşmanın neticesi olarak gündeme gelmiş; Hıristiyanlık, devlet işlerini belirleyen etken olmaktan çıkmıştır. Batı’da yaşanan bu dönüşüm, zamanla İslam dünyasını da etkilemiş; ancak, İslam toplumlarındaki inanç ve örgütlenmenin Hıristiyan dünyasından farklı oluşu, bu etkinin İslam ülkelerine yayılmasını geciktirmiştir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılığı ilkesi, başlıca üç modele vücut vermiştir. İlk model, Fransız Devrimi ve Bolşevik Devrimi sonrasında, bu devrimlerin yaşandığı ülkelerde görülen *laisizm* olup, bu sistem din aleyhtarlığına ve dini yok etme idealine dayanmaktadır⁴⁰. Türkiye’deki laiklik anlayışı da, Cumhuriyet’in ilk yıllarından İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadarki dönem bakımından *laisizm* örnek teşkil etmiştir. İkinci model ise *dışlayıcı laiklik* modelidir. Dışlayıcı laiklik, dini özel alanla sınırlayan, bir başka ifadeyle dinin kamusal alana yansımalarını engellemeye çalışan, bu amaçla da dini faaliyetleri ve din adamlarını sıkı devlet kontrolü altında tutan laiklik türüdür⁴¹. Dışlayıcı laiklik anlayışının en tipik örneklerini 1875-1905 yılları arasındaki Fransa ve 1946-1950 yılları arasındaki Türkiye teşkil etmiştir⁴². Denetleyicilik, radikallik, seçkincilik, vesayetçilik ve cumhuriyetçilik, dışlayıcı laiklik modelinin karakteristik vasıfları olmuştur⁴³. Bu alandaki son model ise, *pasif laiklik* ya da *liberal (demokratik) laiklik*⁴⁴. Bu modelde devlet, din ve vicdan özgürlüğünün sınırlarını alabildiğine geniş tutmuş; dindarlarla ve dini kurumlarla uzlaşma yanlısı tavır

⁴⁰ Selçuk, S.(2000). Özlenen Demokratik Türkiye: 2000-2001 Adli Yıl Açış Konuşması. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 81.

⁴¹ Kuru, age, s.14.

⁴² Kuru, age, s.224.

⁴³ Hocaoğlu, age, s.119.

⁴⁴ Küçük, age, s.73.

sergilemiştir⁴⁵. Pasif laikliğin uygulandığı devletlere verilebilecek başlıca örnek Amerika Birleşik Devletleri'dir⁴⁶. İlk etapta din ve devlet daima birlikte görülmüşken, sonrasında bu iki müessesenin birbirinden ayrılması yönündeki eğilimin egemen hale geldiği, ülkeden ülkeye bu eğilimin yoğunluğunun değiştiği ve farklı yöntem ve uygulamaların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Ancak tarihsel diyalektiğin cilvesi olsa gerek, din ve devletin birbirinden uzak tutulduğu sistemler de değişime uğramış; “insan hakları”, “birey”, “özgürlük” ve “demokrasi” kavramları geliştikçe, dinin devlet karşısındaki yerinin nerede olması gerektiği daha fazla tartışılmaya, din ve devlet arasında yeni bir denge noktası aranmaya başlanmıştır. Neticede laiklik teorisinde ve pratiğinde eğilim, devlet karşısında dine daha fazla yer verme yönündedir.

⁴⁵ Tanör,age,s.96.

⁴⁶ Küçük,age,s.87,Kuru,age,s.75.

KAYNAKÇA

- FIĞLALI, E. R. (2010). İslam Laiklik ve Türk Laikliğindeki Uygulamalar. Ankara: Berikan Yayınevi.
- BERKES, N. (2011). Türkiye’de Çağdaşlaşma. Ahmet Kuyaş (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AYDIN, H.(2010). Aydınlanma’nın Ana Kucağında Laiklik ve Atatürkçülük. Bursa: Emin Yayınları.
- EYUBOĞLU, İ.Z. (1994). Atatürk Devrimleri Işığında LAİKLİK. İstanbul: Say Yayınları.
- RUIZ, H. P. (2007), Laiklik Nedir, çev: Ümran Derkunt, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- BAŞGİL, A.F. (1996).Din ve Laiklik. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- OĞUZ, B.(2006). Tarihi Gelişimiyle Dünyada ve Türkiye’de Laiklik. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- OZANKAYA, Ö. (1993). Türkiye’de Laiklik: Atatürk Devrimlerinin Temeli. İstanbul: Cem Yayınevi.
- KILIÇBAY, M. Ali, (1994). Laikliği ya da Bu Dünyayı Yaşayabilmek. Cogito Dergisi, sayı:1, yaz 94
- KİLİ, S. (2003). Atatürk Devrimi, -Bir Çağdaşlaşma Modeli-. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- KUÇURADI, İ. (2001). Laiklik ve İnsan Hakları, Laiklik ve Demokrasi, Der: İ. Kaboğlu. Ankara: İmge Yayınları.
- ALTINDAL, A. (2007). Laiklik: Enigma’ya Dönüşen Paradigma. İstanbul: Alfa Yayınları.
- CANGIZBAY, K.(2006). Çok-hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi. Ankara: Liberte Yayınları.
- YILMAZ, E.(1982). Hukuk Sözlüğü. Ankara: Yorum Matbaacılık Yayıncılık.

- NARLI, N. (1994). Türkiye’de Laikliğin Konumu. Cogito, Sayı: 1, Yapı Kredi Yayınları.
- ESEN, B.N.(1968). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- KURU, A.(2011). Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TANİLLİ, S.(2009).Uygarlık Tarihi. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- KAYA, S. “Laiklik”, <http://derinsular.com/pdf/laiklik.pdf>, s. 4.
- YAZICIOĞLU, H.(1993). Bir Din Politikası Laiklik. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- HOCAOĞLU, D.(1985). Laisizm’den Milli Sekülerizm’e: Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi. Ankara: Selçuk Yayınları.
- TANÖR, B.(2001). Laiklik, Cumhuriyet ve Demokrasi”, İbrahim Ö. Kaboğlu (der.), Laiklik ve Demokrasi, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- SEZEN, Y.(1993). Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- KÜÇÜK, T. A.(2011). Laikliğe İlişkin Tartışmalar ve İki Laiklik Modeli, Hasan Yücel Başdemir (ed.), Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik. Ankara: Liberte Yayınları.
- ÇAĞLAR, B.(1994). Türkiye’de Laikliğin ‘Büyük Problem’i Laiklik ve Farklı Anlamları Üzerine. Cogito, Sayı: 1, Yapı Kredi Yayınları.
- BOCKEL, A. (2001). Laiklik ve Anayasa, İbrahim Ö. Kaboğlu (der.), Laiklik ve Demokrasi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ERDOĞAN, M.(2000). Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji. Ankara: Liberte Yayınları.
- BAŞDEMİR, H.Y.(2011). Milli Laiklik ve Din Özgürlüğü: Türkiye’de Laikliğin Kurumsallaşmasının Önündeki Engeller, Hasan Yücel Başdemir (ed.), Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik. Ankara: Liberte Yayınları.
- SAFA, P.(1999). Objektif:4 Din İnkılâp İrtica. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

SELÇUK, S.(2000). Özlenen Demokratik Türkiye: 2000-2001 Adli Yıl Açış Konuşması.
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/secular>

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/105859.asp#BODY>